

A *Gesta Hungarorum* „P” iniciáléjával kapcsolatban az irodalom többször utalt a francia előkép vagy ösztönzés lehetőségére. A magyarországi oklevélírás és a tollrajzos iniciálék egy csoportjának a bölcsője valóban Franciaország, Párizs volt. A 13. század derekán azonban a századfordulón még közvetlen és folyamatos kapcsolatok már fellazulhattak. A folyamatos francia impulzus helyett reálisabb ekkor a franciával párhuzamosan alakuló helyi díszítőgyakorlatot feltételezni. Talán ebből eredeztethetők a kódex – és néhány oklevél – késő román formakincshez kötődő elemei.

A „P” iniciálé minden bizonnyal a kódex scriptorának kezétől származik. Valószínű, hogy a tollrajzos iniciálé elsősorban rajzolója gyakoroltságának függvénye. Emellett azonban megjegyzést érdemel, hogy a díszítés mértéke, módja vonatkozásában az oklevelek mellett a könyvek példája is ösztönző lehetett. A tollrajzos iniciáléval bevezetett könyv leginkább éppen egy kancelláriai scriptor számára lehetett természetes; hiszen a tudományos, olvasásra és nem reprezentáció céljaira (pl. liturgiához) szánt kódexek többségét az 1200-as évektől így díszítették.

WEHLI TÜNDE

Egy magyar királylány és királyné (Jagello Anna) könyve. A müncheni Bayerische Staatsbibliothek 4° L. Impr. membr. 22. jelzet alatt egy a 16. század elejéről való pergamen-nyomatványt őriz.¹ Ennek a mindössze 69 levél terjedelmű kis nyomtatványnak a szerzője Riccardus Bartholinus Peruginus perugiai kanonok, humanista költő, I. Miksa császár udvari embere.²

A nyomtatvány meglehetősen hosszú címe így szól: „*Odeporicon, idest itinerarium reverendissimi in Christo patris et Domini Domini Mathei Sancti Angeli cardinalis gurcensis, coadiutoris Salisburgensis, generalis Imperii locumtenentis, quaeque in conuentu Maximiliani Caesaris Augusti serenissimorumque regum Vladislai, Sigismundi ac Ludovici memoratu digna gesta sunt, per Riccardum Bartholinum Perusinum aedita.*” (Magyarul: A Krisztusban főtiszteendő atya és úr, Máté, a szent angyalról nevezett gurki bíboros, salzburgi segédpüspök és általános birodalmi helytartó útjának leírása és azoknak az említésre méltó dolgoknak, amelyek a fölséges Miksa császár, a fölséges királyok, Ulászló Zsigmond és Lajos összejövetelén történtek, kiadva a perugiai Riccardus Bartholinus által.)

A címlapon, a cím fölött két címer van: (címertanilag) jobb oldalon a császári címer, a bal oldalon Lang bíboros címere. A díszes fametszetű keretben az ANNA név vehető ki, az alsó lapszélkeret közepén pedig Hieronymus Vietor bécsi nyomdász jelvénye. (Az ő neve szerepel a kolofonban is, 1515-ös évszámmal. A rópirat tehát ebben az évben jelent meg, Bécsben.)

A könyvecske megjelenésére az adott alkalmat, hogy 1515-ben Miksa császár és három király: II. Ulászló magyar király, Zsigmond lengyel király és a már királlyá koronázott gyermek (a későbbi II.) Lajos Bécsben konferenciát tartottak, amelyen szövetséget kötöttek és a szövetséget kettős házassággal pecsételték meg, az 1506-ban kötött Jagello-Habsburg szerződés megerősítéseként. A bécsi Szent István templomban kötötték meg a kettős gyermek-házasságot: Lajos elvette I. Miksa unokáját, Máriát, Jagello Ulászló leányával, Annával pedig az agg császár maga kötött föltételes házasságot azzal a megszorítással, hogy ha valamelyik unokája, Ferdinánd vagy (V.) Károly feleségül vennék, ő visszalép. Tudjuk, hogy a későbbiekben Anna I. Ferdinánd magyar király felesége lett, de addig is a császári udvarban nevelkedett.³

Az *Odeporicon* meglehetősen összetett tartalmú mű. Két fő tárgya: Lang bíboros utazása Augsburgból a Dunán Regensburgon, Passaun, Linzen, Bécsen, Bécsújhelyen keresztül Pozsonyba, ahol a máshol elfoglalt Miksa nevében találkozott az odaérkező három királlyal és velük folytatott előzetes tárgyalások után együtt mentek Bécsbe. A másik fő tárgya a bécsi tárgyalások, a házasságkötések leírása, a szerződés megkötése. Ezekhez még több kisebb szöveg csatlakozik.

Az egészset megelőzi a könyvecske kiadójának, Johannes Dantiscusnak, I. Miksa császár dán származású udvari humanistájának ajánló verse az olvasóhoz. (Benne Anna már „imperatrix”, tehát császárné, akit szépsége Magyarország díszévé tesz „qua totus nil habet orbis pulcherrimum, Hunniaci est haec decus una soli”). Ezt követi Bartholinus ajánlása a bíboroshoz. Maga a kötet három könyvre tagolódik.

¹ A kötetre BORSA Gedeon hívta föl a figyelmemet, és ugyancsak ő értékes adatokat is közölt velem. Ezért őszinte köszönetet mondok neki.

² FÜSSEL, Stephan: *Riccardus Bartholinus Perusinus*. Baden-Baden, 1987.

³ FRAKNÓI Vilmos: *A Hunyadiak és Jagellók kora*. Bp. 1896. 411-412. (A magyar nemzet története. Szerk. SZILÁGYI Sándor. 4. kötet.)

Az elsőben van a bíboros útjának színes, eleven leírása, de olvasunk benne a Dózsa-fölkelésről és egy pozsonyi tűzvészről is, és természetesen a pozsonyi előzetes tárgyalásokról, ahol a császárt még Lang bíboros helytartó helyettesítette. Ide csatlakozik még Bartholinus verse Zsigmond királyhoz és Danticus verse ugyanahhoz, ahol szól a lengyelországi eseményekről és a királynak a moszkoviták fölött aratott győzelméről. Van még itt egy verses levele Ursinus Veliusnak is Thurzó János boroszlói püspökhöz a pozsonyi összejöveteletről, amelyen megerősítették a tervezett házassági egyezségeket, végül két rövid vers a császárhoz.

A második könyvben előbb a bíboros közbülső, salzburgi-reichenau-i utazásáról olvasunk, azután következik a leglényegesebb rész: a császár most már személyesen Bécsbe érkezik, lefolyznak a tárgyalások közte és három király között, itt van a különböző országokból részt vevő előkelőségek neveinek felsorolása.

A harmadik könyv közli Bartholinusnak a bécsi találkozón mondott beszédét, a házasságok megkötésében közreműködő Bakócz Tamás esztergomi érsek beszédét, Bartholinus *Idyllium*-át amelyet Lajos és Mária esküvőjére készített, Ulászlóhoz intézett ajánlással. Az *Idyllium* után következik még a megkötött szerződés szövege, meg a szerződő felek hazatérésének megemlézése.

Az elmondottakból látható, hogy Bartholinus *Odeporiconja* értékes forrása a magyar történelemnek. De meg kell jegyezni, hogy nem ez az egyetlen olyan röpirat, amely az 1515-i összejöveteletről fennmaradt, mert Johannes Cuspinianustól is van egy rövid leírás, amely ugyan hely és év nélkül jelent meg,⁴ de nyilvánvalóan ugyanabban az évben, mint Bartholinusé, és ugyancsak Bécsben. 1516-ból is van egy hasonló névtelen röpirat.⁵ Bizonyítható az is, hogy *Epithalamium* címen II. Ulászló birtokában kéziratos formában is megvolt az *Idyllium*.⁶

Az *Odeporicon* nem különösebben ritka nyomtatvány. Közönséges papír példányai közül például kettő is megvan a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában (RM IV. 93. és Ráth 1582. jelzet alatt). De megvan az Országos Széchényi Könyvtár Apponyi-gyűjteményében is (App. 104.) S minthogy ez a példány duplumként került az akkori Hofbibliothekből Apponyi Sándor birtokába, ott is meg kell, hogy legyen. Ismeretes azonban három pergamenre nyomtatott, kézi festéssel díszített példány is. Az egyik Wolfenbüttelben,⁷ a második a müncheni példány, amelyet itt szeretnénk ismertetni. Volt korábban Drezdában is egy példány, amely elpusztult.⁸

A müncheni példányban az első lap gazdagon ki van színezve és virágos lapszélkeret fogja körül. Vitor nyomdászjelvénye laparannyal átfedve és ráfestve a kétéfejű birodalmi fekete sas, osztrák-burgundi szív pajzssal. A cím fölött a császári címer is díszes kifestést kapott, színezve és aranyozva, de ránk nézve az a különlegesen érdekes, hogy Lang bíboros címere át van festve a négyszortú magyar címerrel: az 1. és 4. mezőben a kettőskereszt, a 2. és 3. mezőben 3-3 piros-fehér vágás. A négy sarokban az 1515-ös évszám. Ugyanez az évszám látható a császári címer mellett is. Az ANNA betűk az itteni lapszélkeretben is világosan olvashatók.⁹

Már Stephan Füssel Bartholinusról írt, hivatkozott monográfiájában fölveti a gondolatot, hogy a példánynak egykor magyar tulajdonosa volt és az egésznek valamilyen kapcsolata lehetett Anna királynéval.¹⁰ Ezt a föltételezést most a címer tan segítségével konkretizálhatjuk, és az egykori tulajdonos személyét megállapíthatjuk. A császár (I. Miksa) címere mellett a magyar címer nem lehet más, mint Anna (császárné, illetve királyné) címere. Már korábban, Beatrix királyné könyvtárával kapcsolatban tisztáztuk azt a kérdést, hogy a király és királyné címerének együttes használata sohasem a királyra, hanem mindig a királynéra utal.¹¹ Anna ugyanis (a címer mellett feltüntetett 1515-ben) előbb császárnév, utóbb királynév lett, mint I. Ferdinand király, (1519 óta császár) felesége.

4 APPONYI: Hungarica 106, 107.

5 APPONYI: Hungarica 117.

6 CSAPODI, Csaba: *The Corvinian Library. History and Stock*. Bp. 1973. 100. sz.

7 FÜSSEL: *i. m.* 86–87.

8 Uo. 87.

9 Képét közli FÜSSEL: *i. m.* Farbtafel 3.

10 Uo. 87.

11 CSAPODI Csaba: *Beatrix királyné könyvtára*. Bp. 1964. 4–6. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei. 41.) Ua. = MKSz 1964. 202–204. – CSAPODI, Csaba: *La biblioteca di Beatrix d'Aragona, moglie di Mattia Corvina*. Italia ed Ungheria. Bp. 1967. 114.

Az *Odeporicon* tehát Jagello Anna, I. Ferdinánd magyar király feleségének első ismert könyve.

Itt szeretnénk még szólni a harmadik, elveszett pergamen példányról is.¹² Ha hihetünk a régi katalógus adatainak, ebben a kötetben a nyomdászjelvény helyén, tehát a címlap alsó lapszélkeretének közepén – tipikusan azon a helyen, ahova a possessor-címer szokott kerülni –, átfestéssel a magyar címer kapott helyet. Bár arról nem szól a katalógus, hogy volt-e a magyar címer közepén fehér sas mint szív pajzs, aligha gondolhatunk mást, mint azt, hogy ez II. Ulászló király példánya volt. Egyébként is valószínű, hogy a szerző neki is adott egy díszes példányt. Ebben a kötetben tehát egy elveszett korvinát láthatunk. Minthogy azonban a drezdai példány a II. világháborúban elpusztult, most már nem nyerhetünk teljes bizonyosságot a kérdésről.

CSAPODI CSABA

Cromwell és a 18. század végi magyar nemesi mozgalom. A 18. század utolsó évtizedeiben, különösen a nyolcvanas évek derekától kezdve, számos rendőrségi hangulatjelentés tájékoztatta II. Józsefet a magyarországi viszonyokról. A magyar nemesi ellenzéki mozgalom kibontakozásával párhuzamosan különösen megnőtt az uralkodót informálni hivatott jelentések száma: 1788-ban például a török háború miatt a Délvidéken tartózkodó II. Józsefnek még a harctérre is utánaküldte Pergen gróf a magyar nemességről készített titkos jelentéseit. Ezekben többek között beszámolt Orczy József berlini, majd Podmaniczky József londoni útjáról, melyek során a Habsburgok esetleg detronizációja utáni uralkodót kerestek, porosz vagy angol herceg személyében. Tájékozódhatott az uralkodó 1789-ben Széchényi Ferenc gr. lépéseiről és a weimari herceg megnyerése érdekében kifejtett magyar próbálkozásokról is.¹

Ezekhez az eseményekhez kapcsolódik, de mégis sajátos témájú az a jelentés, amelyet Pestről 1789. november 28-i dátummal Pergen rendőrminiszterhez intéztek.² Ha e feljegyzés nem is filológiai vagy esztörténeti igénnyel készült, hanem nagyonis politikai érdekből, jelentősége és tartalma ma már túlmutat a szűkebb értelemben vett politikatörténeten. A „Julius” keresztnévű, de olvashatatlan vezetéknévű denúnciás – rendőri jelentésekben szokatlan módon – a magyar nemesi szabadságeszmék keletkezésének okaival foglalkozik. Ezek felsorolása és rövid elemzése során meglepő dolgokat is állít. Az általa említett négy ok közül különösen érdekesnek tűnik a legelső, amelyben Cromwell munkáinak és történetének a magyar nemesség körében állítólag elterjedt olvasására hivatkozik. A továbbiakban a szabadkőművességben, a hazai akadémiák nemzeti irányú történelmi stúdiumaiban és végül a püspökökben és az egyházban véli felfedezni a magyar nemesség szabadságtörekvéseinek legfőbb indítékait.

A bevezetőben a feljegyzés készítője arra utal, hogy e témával kapcsolatban már korábban is tett szóbeli bejelentést, ezúttal ezt írásban is összegezni kívánja. Így már említette, mik lehetnek az okai annak, hogy a magyar nemesek mindig oly mérhetetlen dühvel kergetnek egy olyan fantomot, amit ők szabadságnak neveznek.³ A kormánnyal szemben támadt nyílt elégedetlenségük és nyers, közönséges megnyilatkozásaik miatt ma már csaknem minden velük kapcsolatos érintkezés terhessé vált. A levél bevezető mondatai azzal zárulnak, hogy az itt felsorolt okok, ha nem is az egyedüliek, de bizonyára a legsúlyosabbak.

Áttérve az okok ismertetésére, a bejelentő első helyen arra a meglepő körülményre hivatkozik, hogy Cromwell történetét és írásait részben francia, részben pedig német nyelven gyakran olvassák a magyar nemesség körében.⁴ Cromwell Anglia rebellisének nevezi, aki elsőként emlegette gyakran a népszabadságot és annak hasznait. Ezeket a parlamenti jogokban és az uralkodó hatalmának korlátozásában nevezte meg. A szabadság lángra gyújtja a forró fejeket – fűzi hozzá a feljegyzés ismeretlen írója, aki szerint amint Cromwell e mozgalmat forni és a lázadást kitörni látta, élére állt a féktelen dühöngésnek és a legsúlyosabb bűnökkel, valamint Anglia törvényes királyának vérével szennyezte be magát. A denúnciás szerint ennek az embernek a karaktere alapján kikövetkeztetheti a rendőrminiszter, hogy milyen

¹² FÜSSEL: *i. m.* 87.

¹ H. BALÁZS ÉVA: *Bécs és Pest-Buda a régi század végén*. Bp. 1987. 298.

² Wien, Verwaltungsarchiv, Pergen Akten A/3 H 75.

³ „Wir sprachen mitsam über die Ursachen, warum doch die ungarische Edelleute mit so unaufhaltsamer Wuth nach einem Phantom, das sie Freyheit nennen, immer zujagen.” – I. h.

⁴ „Die erste ist die häufige Lesung der Geschichte und der Schriften Cromwells, die theils in französischer, theils in deutscher Sprache häufig gelesen werde.” – I. h.